

A fraseoloxía colocacional no *Dictionnaire françois* de César-Pierre Richelet (1680)¹

Collocational phraseology in the Dictionnaire françois of César-Pierre Richelet (1680)

Cosimo De Giovanni

Université de Cagliari

<https://orcid.org/0000-0003-1976-3166>

cdegiovanni@unica.it

Resumo: Este artigo, como indica o seu título, ten por fin presentar o estado da fraseoloxía colocacional no *Dictionnaire françois* de César-Pierre Richelet (1680). Despois de facer unha breve introdución ó nacemento do primeiro dicionario monolingüe francés e á terminoloxía fraseolóxica presente na súa estrutura, analizaremos o tratamento das informacións colocacionais tomando en conta a súa modalidade de inserción na microestrutura, as formas baixo as cales aparecen e o acceso á información colocacional a partir dun dos dous elementos que a compoñen. Ó aplicar unha análise formal e semántica ás estruturas colocacionais da nosa mostra (as entradas da letra A), constatamos a presenza dos tres tipos principais de colocacións propostos por Tutin e Grossmann (2002). Ademais, dada a natureza enciclopédica do dicionario, unha parte da análise dedicouse especificamente ás colocacións especializadas, que aparecen no *Richelet* de xeito abundante.

Palabras clave: fraseoloxía, lexicografía, fraseografía histórica, colocación, César-Pierre Richelet, *Dictionnaire françois*.

Abstract: This article, as its title already indicates, aims to present the status of collocational phraseology in the Dictionnaire françois of César-Pierre Richelet (1680). After a brief introduction to the genesis of the first French monolingual dictionary and to the phraseological terminology present in its structure, we analyze the processing of collocational information, taking into account the way in which it is inserted into the microstructure, the forms in which collocations appear and access to collocational information from one of the two elements that compose it. By applying a formal and semantic analysis to the collocational structures of our sample (the entries of the letter A), we found the presence of the three main types of collocation proposed by Tutin and Grossmann

¹ Data de recepción: 28.02.22. Data de aceptación: 20.04.22.

Tradución feita por Leire Area Balado.

(2002). In addition, given the encyclopedic nature of the dictionary, we have devoted part of the analysis to the specialized collocations with which the Richelet abounds.

Keywords: phraseology, lexicography, historical phraseography, collocation, César-Pierre Richelet, *Dictionnaire françois*.

1. Introducción

Na Francia do século XVIII a fraseoloxía aínda non era unha disciplina de estudo e o termo non aparecía en dicionarios monolingües nin bilingües. Non obstante, este termo viase a miúdo asociado a antigas recompilacións, chamadas *phrasaires*,² que se utilizaban principalmente con fins didácticos e que contiñan frases, expresións e citas de autores. Aparece tamén nos títulos de repertorios bilingües e plurilingües.³

Porén, se ben locucións, proverbios, máximas e outras formas de expresión foron obxecto de estudo dos dicionarios bilingües francés-latín durante todo o século XVI, non conquistarían un espazo propio nos primeiros repertorios monolingües ata o seguinte século (cf. Bárdosi, 2017).

Entre os primeiros dicionarios monolingües que dedicaron unha parte importante á fraseoloxía está, sen dúbida, o *Dictionnaire françois* de César-Pierre Richelet, publicado en Xenebra no 1689 e que, xunto a outro dicionario de iniciativa privada, o *Dictionnaire universel* de Furetière de 1690, adiantaríase case quince anos á publicación do da Academia francesa (1694).

Despois de dous séculos de lexicografía francesa bilingüe,⁴ o *Richelet* é o primeiro dicionario que non menciona a lingua latina, á que o francés, ó igual que outras linguas, lle debe moito (cf. Pruvost, 2000). Coma ben podemos ler no seu título completo, non se trata só dun dicionario que contén «des mots et des choses» senón tamén «les termes les plus connus des Arts & des Sciences»: máis que dun dicionario, tratase dunha verdadeira enciclopedia da lingua francesa. A nomenclatura escollida para a obra salvaráa de ataques por parte da Academia francesa por violar o privilexio que esta última obtivera en 1674, polo cal tiña o monopolio da produción lexicográfica francesa. Deste xeito, Richelet veuse obrigado a publicar a súa obra en Xenebra co impresor Jean Herman Widerhold.⁵

² O termo vai aparecer por primeira vez no *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle* de Pierre Larousse (1886-1876), vol. 12, e despois no *Litttré* coma «terme de grammair» e coa definición dada: «Se dit quelquefois d'un petit livre qui contient des phrases très courtes, pour apprendre à lire aux enfants» (Litttré, 1863, p. 1101).

³ Entre os repertorios bilingües, mencionamos o *Vocabulaire françois avec une phraséologie convenable à tous ses mots* (1687) do «Maistre de la Langue Françoise» Louis-Charles Du Cloux, no que as oracións francesas se traducen a un alemán «composé en faveur & pour l'usage de la Jeunesse de Strasbourg» (Quemada, 1967, p. 364). Por outra banda, entre os repertorios plurilingües temos o *Octoglotton ou Phraséologie en huit langues sçavoir en françois, latin, espagnol, portugais, italien, allemand, flamend & anglois* (1684) de Barthélemy Piélat. Con todo, coincidimos con Bárdosi (2017, p. 57) en colocar os inicios da fraseoloxía francesa no século XIII.

⁴ Remontamos o nacemento da lexicografía bilingüe francesa a 1539, data de publicación do *Dictionnaire françois-latin* de Robert Estienne. Trátase do primeiro dicionario bilingüe no que o francés figura primeiro na súa nomenclatura. A *Ordonnance de Villers-Cotterêts* tamén está datada neste ano.

⁵ Non obstante, estes ataques non detiveron nin a Antoine Furetière nin o seu *Dictionnaire universel* (cf. Ost, 2008; Rey, 2006; Gégou, 1962)

O obxectivo do dicionario é describir o «uso» da lingua e ilustralo mediante o emprego dos «bons auteurs». O que distingue este dicionario dos outros dous repertorios do tríptico fundador da lexicografía francesa é a enorme riqueza das súas citas (cf. Bray, 1985). Richelet, de certo, débelle moito ó avogado e académico Olivier Patru, quen, decepcionado pola lentitude coa que progresaba o traballo de elaboración do dicionario da Academia, acolleu con entusiasmo o proxecto do seu lector e reuniu ó seu redor un grupo de traballo composto por Richelet, o seu secretario François Cassandre, o abade François Maucroix, os xesuítas René Rapin e Dominique Bouhours e outras tantas persoas (cf. Petrequin, 2009). O obxectivo do grupo de traballo é consultar as obras literarias e extraer citas de autores falecidos, coma Nicolas Perrot d’Ablancourt, Jean-Louis Guez de Balzac e tantos outros, así como vivos, entre os que se atopan cinco ou seis autores chamados por Richelet «qui, pour avoir le plaisir et l’honneur d’être cités eux-mêmes, fourniront d’autres extraits par-dessus le marché ; et chacun gardera le silence pour mettre sa petite vanité à l’abri, comme de raison» (carta de Patru a Maucroix, 1677, en Lehmann, 1995, p. 38).

Non obstante, estes feitos destacan numerosos e diversos aspectos do *Dictionnaire de Richelet* dos que enumeramos algúns a continuación. Se consideramos a carta que Patru lle enviou á Maucroix, a obra tivo que ser redactada a principios do ano 1677 de forma paralela ó dicionario da Academia (Petrequin, 2007, p. 6). Non hai dúbida de que o *Dictionnaire françois* ten que considerarse como unha obra escrita a varias mans, na que Richelet⁶ tivo o papel principal. Podemos daquela convir con Rey (2011, p. 118) en que a obra de Richelet foi o «résultat d’une fronde lexicographique émanant du cœur même de l’Académie» e que foi urdida polo propio Patru sen o coñecemento dos seus compañeiros académicos.⁷

Imos engadir unhas últimas verbas sobre a importancia que Richelet lle confire ás «plusieurs nouvelles remarques sur la langue françoise». Isto convirte ó lexicógrafo nun continuador dos «remarqueurs», ou observadores, do século XVII a través da implantación, na escrita do dicionario, dun marco discursivo máis próximo ó xénero das observacións e en particular ás de Vaugelas (cf. Petrequin, 2007, 2004; Siouffi, 2007).

O título da obra menciona o termo «expressions», o cal vai acompañado de tres adxectivos coma son «Propres, Figurées & Burlesques». O dicionario define este termo tanto coma unha «diction» coma unha «Représentation de nos pensées par parole». A «diction» defínese a súa vez coma «mot» e como «Manière dont on s’exprime». Parece, por tanto, que o termo *expresión* se utiliza como un vocábulo xenérico no que teñen cabida diversas unidades lingüísticas. Na «explication des marques qu’on a mises aux Mots, & les accens dont les a marquez» atopamos, a carón do termo «mot», dous novos termos, «phrafé» e «façon de parler»:

L’Étoile * qu’on met à côté d’un mot, ou d’une phrafé montre que le mot, ou la phrafé font au figuré, & lorsqu’il n’y a nule marque au côté du mot, ou de la phrafé, c’est à dire

⁶ Resulta pouco probable que Richelet puidera ter sido un home de palla, como se cría hai uns anos.

⁷ Algúns anos despois haberá unha segunda revolta lexicográfica doutro académico, Antoine Furetière.

que le mot, ou la phrase font dans le sens propre. La croix † qui est vis à vis du mot, ou de la façon de parler veut dire que le mot ou la façon de parler n'ont proprement leur usage que dans le stile simple, dans le comique, le burlesque, ou le fatirique. Mais lors qu'on trouve à côté du mot, ou de la phrase une étoile & une croix, ou une croix & une étoile, * †, ou † *, cela signifie que le mot ou la façon de parler se prennent figurément, mais qu'ils n'ont cours que dans le stile le plus simple, comme dans les vaudevilles, les rondeaux, les épigrammes, & les ouvrages comiques.

No texto os dous termos empréganse coma sinónimos. Non sen razón, esta relación de sinonimia confirmase na definición da entrada *PHRASE*: «Mot qui vient du Grec & qui veut dire façon de parler». ⁸ Ademais, se obsevamos polo miúdo os artigos lexicográficos, percibiremos que os termos *phrase* e *façon de parler* que usa Richelet engloban toda forma de ordenación ou asociación léxica, incluíndo a colocación. ⁹ Pese a isto, a terminoloxía fraseolóxica no *Richelet* demostra ser fluctuante e incerta, coma continuará a selo ata finais do século XIX (cf. Bárdosi, 1990).

Neste artigo fixémonos o obxectivo de avaliar en que medida a colocación está presente na estrutura do *Richelet* e que tratamento se lle reservou. O noso estudo céntrase esencialmente en tres puntos: a inserción da colocación na microestrutura, a forma da colocación e o acceso á información colocacional (en diante, 'IC'), prestando atención tamén ás colocacións especializadas, dado o carácter enciclopédico da obra.

Dende o punto de vista teórico, este estudo inscríbese na liña do enfoque lexicográfico da colocación (Hausmann, 1989; Heid, 1994; Tutin e Grossmann, 2002), que salienta o carácter habitual da colocación e, sobre todo, da súa estrutura binaria, na que a base é o elemento autónomo que mantén o seu sentido inicial, mentres que o colocativo expresa o seu sentido en función da base. ¹⁰ Segundo o grado de transparencia e previsibilidade do colocativo, identificáronse diferentes categorías de colocacións; nós optamos polas categorías de colocación propostas por Tutin e Grossmann (2002).

2. O tratamento lexicográfico da colocación

Como xa vimos, o *Richelet* recorre habitualmente a citas nas que, segundo o noso criterio, hai presenza de colocacións (cf. Lehmann, 1995). Para a nosa análise fixemos unha sondaxe da letra A, o que aportou 764 entradas principais tipografadas en versaliñas redondas (non consideramos as sub-entradas marcadas en minúscula cursiva), dispostas en dobre columna a través de 57 páxinas. Só para a letra A, contamos de media unhas 18 IC por páxina, ata un total de mil unidades colocacionais.

⁸ Esta relación de sinonimia ten valor tamén para o termo *locution*, o cal, según Richelet, «[il] signifie façon de parler, expreffion» (cf. Leroy-Turcan, 1997).

⁹ Sinalemos o emprego dos dous termos *phrase* e *façon de parler* coma elementos metalingüísticos na estrutura do dicionario.

¹⁰ Esta concepción restrinxida da colocación oponse a unha concepción ampla desenvolvida e compartida por investigadores que se encadran na liña da escola contextualista inglesa. Para máis detalles, ver González Rey (2015), Bolly (2011), Dubreil (2008) e Williams (2003).

Para os obxectivos da análise, decidimos reproducir os textos de forma íntegra na súa versión orixinal. Pola contra, e por comodidade, adoptamos a grafía moderna para os encabezados mencionados no texto deste artigo.

2.1 A inserción da colocación na microestrutura

A IC ocupa sempre o último lugar da entrada lexicográfica, ó lado do exemplo en forma de cita de autor, do exemplo creado para o dicionario, da locución e do proverbio. Está tipografado en minúscula redonda e inserido entre corchetes xunto ós outros elementos fraseolóxicos, agás excepcións:

ATAQUE, *f.f.* Action d'attaquer. [Ataque fanglante, faulfe, ou vraie, commencer, entreprendre, donner, foutenir une attaque *Abl.*].

ATENDRE, *v.a.* Demeurer dans un lieu jusques à ce qu'une chose, ou une personne arrive. Etre dans l'atente de quelque chose. [Atendre une maitresse. Il crut que ce feroit une folie d'atendre à les attaquer que leur cavalerie fût de retour. *Abl. Cef.*].

ATISER, *v.a.* Mettre des tifons les uns contre les autres pour les faire alumer. [Atifer le feu.].

O uso dos corchetes é único dentro da historia da lexicografía francesa, xa que a partir de Furetière e da Academia francesa vanse usar outros elementos tipográficos para sinalar a presenza de informacións sintácticas e fraseolóxicas. En calquera caso, esta elección suxire que Richelet quixo evitar o uso dunha metalinguaxe articulada, o que lle permitiu gañar tempo e diñeiro para a redacción e a impresión da obra.

2.2. A forma da colocación

No interior do dicionario podemos atopar dous tipos de IC:

- (1) informacións colocacionais explícitas (ICE);
- (2) informacións colocacionais implícitas (ICI).

Son explícitas aquelas colocacións que se presentan baixo a súa forma canónica neutralizada ou convencional, a partir da cal a súa estrutura matricial, de carácter binario, resulta evidente:

ABAISSE, *v. a.* prononcez abêflê. Mettre plus-bas une chose qui étoit plus-haut. [Abaisser un pont-levis. *Abl.*].

Abaisse, *f.f.* Terme de patiffier. Pâte qui fait le fait le deffous de la piece de patiffierie. [Faire une abaisse.].

Abandonné, abandonnée, *adj.* Terme de patiffier. Quité, laiffé à l'abandon. [Païs abandonné, vile abandonnée. *Abl.* Personne n'est assez abandonnée de Dieu pour cela. *Pafl.6*].

Os IC desta categoría poden ser atribuídos ou non. No primeiro caso, trátase de colocacións extraídas de textos literarios seguidas por referencias en minúscula cursiva:¹¹

¹¹ As referencias preséntanse baixo os seguintes nomes: Nome do autor; Nome do autor e do texto, Nome do autor e do lugar; Nome de autor, do texto e do lugar (Lehmann, 1995, p. 40).

ABOUTIR, *v.m.* Toucher d'un bout d'une chose, s'y aller rendre. [Aboutir au rivage. *Abl.* Les principales artères aboutissent à la base du cœur.].

Aboutir; Finir, se terminer. [Aboutir en pointe. *Vau.Quin. l.7.c.3.*].

Acomodant, *acomodante adj.* Qui s'accommode, qui s'acorde. [Esprit accomodant. *Abl.* Conduite obligeante, & accomodante. *Paf. l.5.*].

ACRE, *adj.* Qui a de l'acrimonie. [Urine acre, & mordante. Chaleur acre, & piquante. *La Cham.*].

Atopamos a mesma clase de IC nas entradas seguintes: *AMBROSIE*, *AMOUREUX*, *AMOUREUSEMENT*, *ANCIEN*, *ANATOMIQUE*, *ANGUILLADE*, *ANIMER*, *APPESANTIR*, *APPLAUDISSEMENT*, *S'APPLIQUER* e varias outras.

Pola contra, as IC non atribuídas caracterízanse pola ausencia de referencias literarias, o que as sitúa na categoría de oracións-exemplo creadas polo lexicógrafo:

AMBITIEUX, *AMBITIEUSE*, *adj.* Qui a de l'ambition [Esprit ambitieux.].

AMBLE, *f.m.* Pas de haquenée [Aler l'amble.].

Ambition, *f.f.* Désir d'avoir quelque chose de grand, & de considérable. [Ambition grande, violente. Arrêter, régler, fixer, moderer, borner son ambition. Afovenir, satisfaire son ambition.].

As colocacións explícitas non atribuídas atopanse tamén noutras entradas: *ACTUEL*, *ADHÉRANT*, *ADOPTIF*, *ADVERBIAL*, *AFFAMER*, *AFFAMÉ*, *AFFINER*, *AFFIRMATIF*, *AFFÛTÉ*, *AIGRE*, *AIGU*, *AIRE*, *ALLIÉ*, *AMATIR*, *AMBASSADEUR*, *ÂME*, *AMENUISER*, *AMER*, *AMIRAL*, *AMORCER*, *AMPHITHÉÂTRE*, *AMOUR*, *AMPOULÉ*, *APAISSER*, *APPÉTIT*, *APHORISME* etc.

Hai que ter en conta que tanto as ICE atribuídas coma as non atribuídas preséntanse en gran parte baixo a súa forma neutralizada, separada do seu elemento lexical de orixe. Por exemplo, baixo a entrada *ACCOMODANT*, a estrutura colocacional *Conduite obligeante, & accomodante* extraéuse da Carta V de *Les Provinciales de Pascal*: «C'est par cette conduite obligeante & accomodante comme l'appelle le P. Petau qu'ils [les casuistes] tendent le bras à tout le monde». Baixo a entrada *ABOUTIR*, o lexicógrafo propón a colocación *aboutir en pointe* obtida a partires da neutralización da estrutura extraída do *Quinte-Curce* traducido por Vaugelas: «Cette pyramide aboutit en pointes».¹²

A neutralización aplícase ós dous tipos de colocacións máis frecuentes na mostra analizada: as colocacións verbo-nominais (V+N) e as colocacións nomino-adxectivais (N+Adx). Algúns exemplos son os seguintes:

**Affoupir*. Apaifer. [Affoupir¹³ une querelle, les ennuis, une mauvaise affaire. *Abl.*].

S'affurer; *v.r.* Se rendre leur d'une chose. [S'affurer la couronne. *Vau.Quin.l.10.*].

S'atacher. Demeurer ferme à quelque chose, n'en pas démordre. [S'atacher à l'Évangile. *Paf.l.7.* S'atacher à une opinion. *Paf.l.5.*].

¹² Este exemplo aparece citado en todos os dicionarios monolingües ata o século XIX.

¹³ Falta ortográfica presente no texto orixinal.

A neutralización implica rexistrar os verbos na súa forma de infinitivo e os substantivos e adxectivos coa súa forma singular. Por exemplo, a colocación *science abstraite* baixo a entrada *ABSTRAIT* é o resultado do redeseño total dun extracto sacado das *Pensées de Pascal*: «J’avois passé beaucoup de temps dans l’estude des sciences abstraites : mais le peu de gens avec qui on en peut communiquer m’en avait dégouté» (Pascal, 1670). O mesmo ocorre na entrada seguinte:

ASSEMBLAGE, f.m. Deux, ou plusieurs chofes ensemble. [Faire un heureux assemblage de sciences & de vertus. *Maucroix*].

Aquí, o redeseño do extracto «S’ils n’ont fait un heureux assemblage de sciences et de vertus, vous ne les admettez pas dans le sanctuaire», extraído dunha carta de Maucroix a «Monseigneur Charles-Maurice Le Tellier, Archevêque de Reims, et Grand-Maitre de la Chapelle du Roy» (1675), incluíu a neutralización do verbo e a eliminación do final da cita. Un caso particular é o da entrada *AUSTERE*:

AUSTERE, adj. Rude, fevere. [Directeur auftere. Vie auftere. *Paf.Lett.*].

Se a primeira colocación é o resultado dunha neutralización sacada da Carta V de *Les Provinciales de Pascal*: «ils produisent incontinent au public leurs directeurs austères, avec quelques livres qu’ils ont faits de la rigueur de la loi chrétienne», a segunda, pola contra, deriva dunha reconstrución da matriz colocacional a partir do texto extraído da carta XI, da que presentamos a continuación o fragmento do noso interese:

Et parle-t-il avec discrétion, quand il déchire l’innocence de ces filles, dont la vie est si pure et si austère, quand il les appelle des Filles impénitentes, asacramentaires, incommuniantes, des vierges folles, fantastiques, Calaganes, désespérées, et tout ce qu’il vous plaira, et qu’il les noircit par tant d’autres médisances, qui ont mérité la censure de feu M. l’archevêque de Paris ?

A construción da IC implicou a separación das partes centrais do texto delimitadas, nun e noutro sentido, polos dous elementos da matriz que subliñamos para facelos visibles.

As IC contidas nos exemplos lexicográficos son implícitas. Este tipo de IC caracterízase a través do seu ámbito léxico e sintáctico e resulta indispensable deconstruír o texto para descubrir a colocación oculta. As IC desta categoría divídense tamén entre atribuídas e non atribuídas.

Mesmo se o dicionario naceu sobre a base dun corpus literario, como xa vimos anteriormente, tamén podemos atopar en menor medida exemplos creados polo lexicógrafo a partir dos cales se pode revelar a IC. Vexamos algúns exemplos:

ABCES, f.m. Tumeur où il y a des humeurs enflées, ou supurées. [Un dangereux abcès].

**Abfînte*, Déplairir [Cela adoucit toute l’abfînte de mon coeur].

ACULER, v.a. Faire ranger dans un coin, pouffer & ferrer dans un coin. [Dogues qui ont acculé un taureau].

Como podemos observar, os exemplos sinalados teñen extensións variables, pero todos eles ocultan algunha IC. Detectamos casos coma estes en diferentes entradas, das que sinalamos algunhas: *ABJECTION, ABSOLUMENT, ABSOLUTION, ACHEVÉ, ACCUEILLIR, AFFLIGEANT, ALMANACH,*

AMBIGUÏTÉ, AMIE, AMOUREUX, ANALOGIQUE, ÂNERIE, ÂNESSE, ANGLICAN, ANALISTE, ANNATE, APPORTER, ARABE, ARBUSTE, ARCADE, ARCHITECTE, ARMÉE, ARMOIRE, ARRIÈRE-BOUTIQUE, ATTEINDRE, ATHLÈTE etc.

Os exemplos que conteñen citas de autores a partir das cales é posible revelar as IC son máis frecuentes. Velaquí algúns exemplos:

Abimer; v.a. [P]récipiter dans des abîmes, dans des gouffres profonds, comme dans les enfers, faire périr. [Abimer les coupables, les uns par des tremblemens de terre, les autres par des déluges. *Abl.Luc.* Il ne faut qu'un moment pour abimer vos richesses. *Maucroix. Homelie, 2.*].

Acoftable, adj. Qui reçoit avec civilité ceux qui l'approchent. [Ce font des gens peu acoftable. *Voi. Let. 40*].

Acte. Action. [Repenfiez mûrement à vos actes tragiques. *God. Poe.* Les actes merveilleux des Saints. *Maucroix, Homelie, 1*].

Este tipo de inserción das IC na microestrutura do dicionario atópase noutras entradas coma: *ACCUSER, ACCUSÉ (NOME COMÚN), AFFECTÉ, AFFERMIR, AFFLICTION, AFFAIBLIR, AIMABLE, ALCOVE, ALLÉGER, ALLÈGEMENT, ALLIAGE, ALLIER, ALTÉRÉ, ALLUMER, AMAS, AMBIGUMENT, AMOINDRIR, ANCRE, APPLICATION, APOCALYPSE, ARCHEVÊCHÉ, ARDEUR, ARROGANCE, ATTIEDIR, ATTIRANT, AVANCER, AUVERGNAT* etcétera.

Debemos sinalar que a distribución das IC non é homoxénea, é dicir, pódense atopar distintos tipos de IC no apartado fraseolóxico dunha mesma entrada.

Vexamos dúas entradas nas que aparecen xuntas informacións atribuídas implícitas e explícitas:

† **Affaffin, affaffine, adj.* Si beau qu'il fait languir, foupirer, & mourir amoureusement [Vifage affaffin. *Voi.Poe.* Beaux yeux affaffins, foyez plus doux, ou bien nargue de vous. *Sca.Poe.* Que dit-elle de moi, cette gente affaffine. *Mol.*].

Auftérite. f.f. Ce qui et opposé à la manière douce et aisée. [Auftérite pénible. *Paf.l.4.* Les auftéritez de la vie religieuse. *Arn.* Faire des auftéritez. *Arn.* Renoncer aux auftéritez. *Maucroix. Homelies*].

Outro tipo de inserción é o presente na entrada *ALIÉNATION*, na cal o exemplo creado, que contén unha ICI: «La fureur est une forte & véhémence aliénation d'esprit sans fièvre», vai seguido dunha cita de Molière: «J'ai vu en elle de l'aliénation d'esprit», que oculta outra IC.

3. As colocacións especializadas

A descrición de termos unida a palabras da lingua común converte o *Richelet* no precursor do xénero dos dicionarios enciclopédicos (cf. Quemada, 1967), adiantándose ata dez anos á obra de Furetière. En última instancia, o que diferenza os dous repertorios lexicográficos é o papel que lle asignan ás palabras da lingua común e tamén o diferente punto de partida dende o cal se deseñaron ambos os dous proxectos lexicográficos (cf. Rey, 2006).

No *Richelet*, as entradas dedicadas a termos tamén conteñen IC de diferente orde. Os termos identifícanse mediante o emprego do sintagma metalingüístico *Terme de...* seguido da denominación do dominio ou profesión,¹⁴ que xeralmente, e con raras excepcións, se coloca inmediatamente despois do encabezamento.¹⁵ As colocacións rexistradas nestas entradas deben considerarse unidades especializadas e propias dun dominio concreto. Por outra parte, os ICE non atribuídos están moi estendidos:

Addition. Terme d’Aritmétique. Art d’assembler plusieurs sommes, ou plusieurs nombres, pour trouver la somme totale. [Faire une addition.].

Augment, f.m. Terme de Grammaire Grecque. Augmentation de quantité, ou de lettres qui se fait au commencement du verbe en certains tems. [Augment syllabique, augment temporel.].

O repertorio rexistra igualmente IC especializadas con forma explícita atribuída:

AURICULAIRE, *adj.* Terme d’Eglise. Qui regarde l’oreille, qui se dit à l’oreille. [Confession auriculaire. *Maucroix*.]

ABROGER, *v.a.* Terme de palais. Détruire, casser, anuler. [Abroger un édit. *Le Mai*. Abroger la puissance du Pape. *Maucroix*.]

Non faltan ICI, ben sexan provenientes de citas ou ben sexan creadas para a obra:

Apostrophe. Terme de Rétorique. Figure par laquelle on s’adresse à quelqu’un. [Une apostrophe fort touchante].

**Abreuver*. Terme de vernisseur. [F]aire boire. [La première couche de vernis n’est que pour abreuver le bois].

ADMINISTRER, *v.a.* Ce mot se dit des finances, & des revenus, & veut dire gouverner. [Administrer les finances. *Le Mai*. Les revenus de la République étoient fagement administrés. *Abl. Tac. An. l. 4. c. 14.*].

Na maior parte dos casos, as ICI atribuídas aparecen xunto a outros tipos de IC (v. *ADMINISTRER*).

4. O acceso á colocación

Como xa mencionamos máis arriba, e agás escasas excepcións,¹⁶ do mesmo xeito que o exemplo atribuído (a cita), o exemplo creado para o dicionario, a locución e o proverbio,

¹⁴ Neste último caso atopamos: *Terme de...metteur en œuvre, vernisseur, tripot, maçon, cartonnier, orfèlier, meunier, joueur d’instruments de musique, faiseur de lustres* etc. Existen casos nos que a denominación do dominio é substituída por outro termo; por exemplo, para o dominio da teoloxía, márcanse os termos co sintagma metalingüístico *Terme consacré* (v. *AZIME*). Outro sintagma presente na microestrutura é o de *Terme de Religieux Bernardin* (v. *BAILLON*).

¹⁵ Tómesese por caso a entrada *ADUSTE*: *Adufte. adi. Brûlé*. [Un fang adufte. *Terme de Medecine*]. Este e outros exemplos mostran que certas eivas, olvidos e falta de homoxeneidade na distribución dos elementos metalingüísticos se deben, en parte, á rapidez coa que se compilou este dicionario.

¹⁶ A rapidez coa que se elaborou o dicionario deixou rastros non só a nivel de faltas de ortografía, senón tamén nas tentativas de formular un protocolo editorial definitivo para o repertorio. Atopamos este tipo de rastros en entradas coma *AMBITION* e *ARMES*, por exemplo. A partir da lectura da letra B, podemos notar a presenza de novos elementos, sexa debido a aplicación dun protocolo editorial ou a vacilacións no dicionario, sobre

no *Richelet* a colocación sinálase co uso de corchetes ó final de cada artigo, os cales identifican o apartado fraseolóxico. O único que falta é saber como acceder ás IC. Cal é o elemento da colocación a partir do cal se accede á información, á base ou ó colocativo?

No *Richelet*, o acceso á IC pode facerse partindo tanto da base como do colocativo. Accédese a través da base se a entrada é un nome común:

ALIANCE, f.f. Sorte de parenté, d'amitié, & de liaison. Union de peuples pour leurs intérêts particuliers. Convention qui se fait à l'amiable. Union entre des personnes. [Aliance faincte & sacrée. Faire alliance, jurer alliance avec quelqu'un. *Abl.* Accepter l'alliance de quelqu'un. *Abl. Ret.* Recevoir en fon alliance. *Abl. Ar.* Rompre l'alliance, quitter l'alliance de quelqu'un. *Arn.*]

Pola contra, se se trata dun adxectivo, accédese a través do colocativo, tal e como sucede nas entradas que seguen:

ACCESSIBLE, adj. Qu'on peut aprocher. [Lieu accessible].

**Ardent, ardente.* Vif, passionné, véhément. [Esprit ardent, passion ardente].

O mesmo ocorre cando hai presenza de colocativos verbais:

ACHEVER, v.a. Finir, terminer. [Achever un palais. (...)]

Acomoder. Affaifonner. [Acomoder des œufs, du poisson, &c.].

Tamén se garante o acceso a partir do colocativo se este é un adverbio:

Activement, adv. Dans un sens actif. [Verbe pris activement].

**Ardeamment, adv.* Avec ardeur, avec feu, avec passion. [Disputer ardeamment, aimer ardeamment. *Abl.*].

As colocacións especializadas garanten os mesmos tipos de accesos a partir da base ou do colocativo, como podemos ver nas entradas seguintes:

Action, v.r. Terme de palais. Droit de pourfuivre quelqu'un en justice. [Action réelle, personnelle ou criminelle. Avoir action, intenter action contre quelqu'un. *Le Mai.*]

AMARRER, v.a. Terme de mer. Lier. [Amarrer un vaisseau.]

A información semántica dun dos elementos da asociación aseguran o acceso á IC. O resultado deste percorrido orientado é a adquisición dunha información formal e semántica do conxunto da asociación.

A través deste sistema orientado de seguimento e lectura das IC, pódense identificar no *Richelet* as tres categorías de colocacións propostas por Tutin e Grossmann (2002):

- (1) colocacións opacas: o colocativo, que cambia o seu sentido en función da base, é impredicible e a asociación é difícil de descodificar (ver *ARDENT* e *ARDEMENT*). Ademais, as entradas nas que aparecen estas informacións

todo na sección dedicada ós exemplos e á fraseoloxía. Por exemplo, a certas colocacións acompañanas informacións semánticas (ver *BATTRE*). Mais tamén se observan vacilacións entre marcar en redonda ou en cursiva as informacións colocacionais.

márcanse cun asterisco que indica, segundo a *Explication des marques* (ver o parágrafo introdutorio desde estudo), que a palabra ou frase aparecen cun sentido figurado;¹⁷

- (2) colocacións transparentes: forman parte desta tipoloxía aquelas colocacións nas que o colocativo é facilmente interpretable, pero continúa a ser impredecible dende o punto de vista semántico e/ou sintáctico (ver ACCESSIBLE e ACHEVER);
- (3) colocacións regulares: a asociación resultante é transparente e motivada. O colocativo asóciase a un paradigma amplo de palabras ás que está ligado por afinidades semánticas nas colocacións coma *amarrer un vaisseau* (AMARRER), *accomoder des œufs*, *accomoder du poisson* (ACCOMODER), pero tamén noutras coma *action réelle*, *action personnelle* e *action criminelle* (ACTION).

A análise do acceso á colocación permite tamén medir o grado de redundancia das IC no dicionario. A redundancia lexicográfica consiste no rexistro dunha mesma colocación tanto na entrada da base como na do colocativo. Na nosa mostra atopamos casos de redundancia, sobre todo no caso de colocacións especializadas. Por exemplo a colocación *ablatif absolut* está rexistrada baixo a entrada da base (ABLATIF) e baixo a entrada do colocativo (ABSOLU), ambas as dúas marcadas coma termos gramaticais. Atopamos a mesma situación para a colocación *battre l'assemblée*, que tamén está presente na entrada da base ASSEMBLÉE (marcada coma un termo relacionado coa guerra) e na do colocativo BATTRE (marcado como un termo relativo ós tambores). Este último caso sería unha redundancia parcial, xa que a colocación se toma de distinta forma dende o punto de vista semántico segundo o dominio de cada entrada.

Pola contra, a colocación *assortir un chapeau* rexístrase soamente baixo a entrada do seu colocativo (ASSORTIR), coa definición «mettre la forme dans un chapeau en blanc», e non aparece baixo a entrada da súa base (CHAPEAU). Esta elección podería derivar de que só o primeiro elemento se considera coma un termo do dominio dos sombreiros.

Enténdese daquela que recorrer á redundancia das IC non é asistemático. Ó contrario, podería formar parte dun proxecto lexicográfico no tratamento das colocacións. Será necesario realizar análises máis profundas para confirmar un tratamento sistemático das colocacións, especialmente no plano semántico.

5. Conclusións

Despois deste estudo parcial, baseado nunha mostra limitada, podemos afirmar que o *Richelet* é o primeiro dicionario francés que trata as colocacións, tanto da lingua común coma da linguaxe especializada. Puidemos constatar a maneira na cal se tratan as IC na microestrutura do repertorio e, especialmente, baixo que forma. En relación a este último aspecto, constatamos tamén que as IC poden presentarse de xeito convencional ou en

¹⁷ Ver tamén as colocacións *amour aveugle*, *colère aveugle*, *paffion aveugle* na sub-entrada AVEUGLE, na que o encabezamento se ve precedido por un asterisco.

forma de oración-exemplo, particularmente no caso das citas de autores. No segundo caso, o tratamento da colocación está ligado de xeito indiscutible á presenza de exemplos, ben sexan creados para o dicionario ou ben sexan citas atribuídas (cf. Lehmann, 1995). Así mesmo, na microestrutura do dicionario non faltan colocacións especializadas que reciben un tratamento distinto do dado ás da lingua común, principalmente dende o punto de vista semántico e, en particular, na utilización do sistema de redundancia lexicográfica.

Para rematar, dedicamos a última parte da análise ás modalidades de acceso ás IC, unha operación que pode realizarse partindo tanto da base coma dos colocativos. O acceso ó compoñente formal e semántico da asociación pasa polo compoñente semántico dun dos dous elementos. Isto permítenos identificar as tres categorías de colocacións propostas por Tutin e Grossmann (2002).

Engadimos un último dato sobre o carácter probablemente idiosincrático das colocacións que se atopan no *Richelet*. A cuestión da idiosincrasia é moito máis complexa do que pensamos e non concirne só o léxico, senón tamén ó dicionario como obxecto, que «in the vast majority of its realizations is composed by (fallible) human beings» (Wooldridge, 2004). A elección que fixo o lexicógrafo de utilizar citas de autores para a construción das entradas é en si mesma idiosincrática, pero ninguén pode afirmar que o léxico, as colocacións e as demais unidades lingüísticas ou fraseolóxicas que contén teñan un carácter idiosincrático. Incluso unha análise comparada entre as unidades colocacionais do *Richelet* e as contidas noutro dicionario, coma o *Furetière*, non poderían establecer con precisión o seu grao de idiosincrasia, xa que se trataría de dúas obras idiosincráticas. O importante é deterse na obra, particularmente no que esta ofrece e, a través da análise das unidades lingüísticas que describe, coma as colocacións, identificar o concepto da lingua subxacente e o proxecto lexicográfico ideado polo lexicógrafo. É isto o que nós tratamos de facer, na medida do posible, co dicionario de Richelet.

6. Referencias bibliográficas

- Bárdosi, V. (1990). Contribution à l'histoire de la phraséologie française des origines jusqu'à Michel Bréal. *Acta Romanica*, 14, 61–132.
- Bárdosi, V. (2017). *Du phrasème au dictionnaire. Études de phraséographie franco-hongroise*. Eötvös Kiadó.
- Bolly, C. (2011). *Phraséologie et collocations. Approche sur corpus en français L1 et L2*. Peter Lang.
- Bray, L. (1985). Notes sur la réception du *Dictionnaire françois* (1680) de Pierre Richelet. *Lexicographica*, 1, 243–251.
- Dubreil, E. (2008). Collocations : définitions et problématiques. *Texte !*, 13. http://www.revue-texte.net/docannexe/file/126/dubreil_collocations.pdf.
- Du Cloux, L.-Ch. (1674). *Vocabulaire françois avec une phraséologie convenable a tous ses mots*. Schmuck.
- Gégou, F. (1962). *Antoine Furetière abbé de Chalivoy ou la chute d'un immortel*. Nizet.
- González Rey, I. (2015). *La phraséologie du français*. Presses universitaires du Midi.

- Hausmann, F.-J. (1989). Le dictionnaire de collocations. En F.-J. Hausmann, O. Reichmann, H.E. Wiegand & L. Zgusta (eds.), *Wörterbücher : ein internationales Handbuch zur Lexicographie. Dictionaries. Dictionnaires* (pp. 1010–1019). De Gruyter.
- Heid, U. (1994). On ways Words Work Together. Topics in Lexical Combinatorics. En M. Willy (ed.), *Proceedings of the VIth Euralex International Congress* (pp. 226–257). Vrije Universiteit.
- Larousse, P. (1866–1876). *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*. Administration du Grand dictionnaire universel.
- Lehmann, A. (1995). La citation d’auteurs dans les dictionnaires de la fin du XVIIe siècle (Richelet et Furetière). *Langue française*, 106, 35–54. <https://www.jstor.org/stable/41558721>.
- Leroy-Turcan, I. (1997). Façons de parler, locutions et collocations au 17e siècle : Gilles Ménage (1613–1692). En P. Fiala, P. Lafon & M.-F. Piguët (eds.), *La locution : entre lexicque, syntaxe et pragmatique. Identification en corpus, traitement, apprentissage* (pp. 255–270). Klincksieck.
- Litttré, É. (1863-1869). *Le dictionnaire de la langue française*. Hachette.
- Ost, F. (2008). *Furetière. La démocratisation de la langue*. Michalon.
- Petrequin, G. (2009). *Le «Dictionnaire françois» de P. Richelet (Genève, 1679/1680). Étude de métalexigraphie historique*. Peeters.
- Petrequin, G. (2007). Le dictionnaire françois de Richelet : un « aventurier » de la lexicographie. *L’information grammaticale*, 114, 5-6. <https://doi.org/10.3406/igram.2007.4442>.
- Petrequin, G. (2004). Remarqueurs et remarqueuses anonymes dans le Dictionnaire de Richelet (1680) : la présence d’une oralité cachée dans le discours lexicographique. En Ph. Caron (ed.), *Les Remarqueurs sur la langue française du XVIe siècle à nos jours* (pp. 263–286). Presses Universitaires de Rennes.
- Piélat, B. (1684). *Octoglotton ou phraseologie en huit langues sçavoir en françois, latin, espagnol, portugais, italien, alemand, flamand & Anglois*. Iacob Velsen.
- Pruvost, J. (2000). *Les dictionnaires français : outils d’une langue et d’une culture*. Ophrys.
- Quemada, B. (1967). *Les Dictionnaires du français moderne : 1539–1863*. Didier.
- Rey, A. (2006). *Antoine Furetière. Un précurseur des Lumières sous Louis XIV*. Fayard.
- Rey, C. (2021). *Dictionnaire et société*. Champion.
- Richelet, C.-P. (1680). *Dictionnaire françois : contenant les mots et les choses, plusieurs nouvelles remarques sur la langue françoise, ses expressions propres, figurées et burlesques, la prononciation des mots les plus difficiles, le genre des noms, le régime des verbes*. J.-H. Widerhold.
- Siouffi, G. (2007). Le dictionnaire françois face à la compétence des locuteurs. *L’information grammaticale*, 114, 11–19. <https://doi.org/10.3406/igram.2007.4444>.
- Tutin, A. & Grossmann, F. (2002). Collocations régulières et irrégulières : esquisse de typologie du phénomène collocatif. *Revue française de linguistique appliquée*, 7, 7–25. <https://doi.org/10.3917/rfla.071.0007>.

- Williams, G. (2003). Les collocations et l'école contextualiste britannique. En A. Tutin & F. Grossmann (eds.), *Les collocations analyse et traitement* (pp. 33-44). Éditions de Werelt.
- Wooldridge, R. (2004). Lexicography. En S. Schreibman, R. Siemens & J. Unsworth (eds.), *A Companion to Digital Humanities*. Blackwell Publishing. <http://www.digitalhumanities.org/companion/>.